

Benczédi Gergely.

— Születésének százéves fordulójára. —

(III. befejező közlemény.)

Nem céлом e munkájának ismertetése, de nem tehetem, hogy bevezető soraiból ne idézzek egy nehányat, melyek fényesen bevilágítanak hálás lelke érzéseibe: „Azt a helyet tehát, — így kezdi — melyet dédapánk közel 200 év előtt könnyeikkel avattak a műzsák templomává s előbb vesszőből önközükkel font szobákkal, majd nagy buzgósággal és még nagyobb áldozattal a kor követelményeinek megfelelőbb épülettel is elláttak: e tanév végével végkép elhagyjuk. Ahol szinte 200 évig szötte egyházunk ifjúsága boldogan a maga ábrándképeit s róttá ideálja nevét a nagyapák hasonló hagyományai mellé a falakra és padokba, oda ez év őszén a gondokkal terhes élet fog beköltözni. Ha még idegen ismerősöktől is bucsút veszünk, midőn elválunk, mennyivel inkább kell ezt tennünk azzal az intézettel, melyhez oly hosszú idő édes és keserű emlékei fűttek egyházunk minden tagját, melynek fenntartásáért, virágzásáért szegény és gazdag erejét meghaladó áldozatot hozott s századokon át szemefényének tekinti. Midőn elvonnul szemünk előtt a nemzeti és egyházi kulturális célokért küzdött jöltevők és szellemi munkások hosszú fényes sora, elfojthatjuk-e keblünkben a legforróbb hála és kegyelet sugallatát? És e sugallatot lehetne-e méltóbban kifejeznünk, mintha intézetünk történetét, bár rövid vázlatban, a mai nemzedék előtt felmutatjuk?“ A jöltevőkről szóló fejezetet így kezdi: „Ha a jöltevőket név és adományok mennyisége szerint elő akarnók számlálni, köteteket írhatnánk tele“. És így végzi: „A jöltevők sorsát fejedelem kezdte meg, hadd zárja be is fejedelem. Mert az áldozathozatal tekintetében Berde Mózsza valóban annak nevezhető... Valamint a múlt század elején Suki László, úgy most Berde tette képessé az egyházat, hogy a kolozsvári kollégiumot a kor kívánalmainak megfelelően felépítse és sok más szükségeit fedezhesse.“

És így végzi: „A régi épületet újjal, az egykori kunyhót fényes palotával cseréljük fel. Átköltözik-e az új otthonba az elödöktől ápoltszellem, mely a felekezeti érdeket mindig egyeztetni tudta a hazafias érdekekkel, a haladó kort a természetes fejlődés törvényével? Nemcsak tanítani, de nevelni is fog-e az új intézet annyi hálás tanítványt, buzgó és áldozatkész tanárt, lelkes és munkaszerető hazafit, mint a régiek. E kérdésre a feleletet a jövő fogja megadni“.

És végül emlékezzünk meg röviden Berde Mózsa életrajzáról (Kiadta az unitárius egyház. Budapest, 1901). Az egész munkán meglátszik, hogy előszeretettel foglalkozott az életrajz megírásával. Lehetőleg minden adatot összegyűjtött és szeretettel rajzolja Berde Mózsa hosszú és változatos pályáját. Valami finom tapintat és kímélet vezet akkor, mikor hőse utolsó éveire, agkori gyöngeségére s betegségére vonatkozó adatokat a függelékbe helyezi. A munka legszebb lapjai azok, melyeken azt írja meg a szerző, hogy mikor, milyen bepillantást vethetett Berde lelkébe. 1892. év egyik téli reggelén Benczédi irományai rendezésével találta Berdét. Elébe állott s ezeket mondotta: „Egész életemben, úgy szólva gyermekkorom óta, egy szent célért küzdöttem, sokszor gúny és nevetség tárgya voltam, rongyosan jártam, magamtól minden élvezetet megvontam, csakhogy az elémbe fűzött nagy célt megközelísem; meg akartam mutatni, hogy szegény legény is hasznára lehet a társadalomnak, az emberiségnek, nemzetének erős akarattal . . . Különösen egyet sohase feledjenek: amely gazda háztartását nem jövedelméhez mérsékelten rendezi be, az ideig-óráig vergődhetik, de a vége bukás lesz“. És az író mélyen megrendülve teszi hozzá e refleksziókat: „Lehet képzelnünk, minő érzelmekkel hallgattam e kinyilatkoztatásokat. Megvallom, könnyeim megeredtek. Íme egy ember, aki végig futja egy hosszú élet terhes küzdelmeit; tudja, érzi, minden nap tapasztalja az emberek méltatlan bánásmódját s mindez nem téríti el kitűzött céljától, nem oltja ki lelkében az emberszeretet lángját, hanem nyitott sirja előtt állva, mint egy megváltó kiált fel: Uram, bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekednek“. Berdét úgy állítja elé, hogy nemcsak vagyoniával volt jóltevőnk, hanem tanító mesterünk egész életével a kitartó munkásságban, a kevéssel való megelégedésben és a nemes célokért való lelkesedésben. Benczédi vezetése mellett megtanuljuk tőle becsülni a vagyont, nem önmagáért,

hanem a közjóért. Akik ismerték s élete utolsó éveiben figyelemmel kísérték dolgaiat, úgy látták, mintha az auri sacra fames démoni erővel szállta volna meg a lelkét. Gyanúsították, nevelték, gúnyolták, elítélték. Mit bánta ő? Szilárd lélekkel átgázolva minden akadályon, ügyet sem vetve a gúnyolókra, ment egyenesen célja felé. A célt elérte, de az eredmény fénye homályba borította agyát.

Irodalmi munkásságáról szólva megemlékezünk azokról a közlésekről, melyek a Keresztény Magvető hasábjain jelentek meg s értékes adatokat szolgáltatnak egyházunk még mindig hiányzó történetének megírásához.

* * *

Benczédi elbucsúzott a régi kollégiumtól, az új kollégium építése folyamán mint pénztárnok szorgalmasan résztvett az építetű bizottság ülésein, gondoskodott az építéshez szükséges költségek előteremtéséről. Résztvett az új kollégium megnyitási ünnepén s első évi tanítási és nevelői munkájában. Az igazgatóság 1902. szept. 15. ülésén egészen váratlanul szót kért, hogy elbucsúzhassék. Az igazgató válaszolva bucsúszavaira jelezte, hogy a tanári kar ünnepélyes keretben akarja méltatni 36 évi buzgó és lelkiismeretes munkásságát. Erre így felelt: „Az ily kis embernek nincs miért ünnepelnie, mert érdeme nincs, csak kötelessége. Kötelességemet teljesítettem, tehát érdemet nem szereztem. Nincs tehát helye az ünnepeltetésnek“. Hiába volt minden kérés, szilárdan megmaradt elhatározása mellett. Sőt kijelentette, hogy a tiszteletére rendezendű bucsúestélyen nem fog megjelenni. Méltányoltuk elhatározását s lemondtunk az ünnepélyes elbucsúzás gondolatáról.

Ezzel visszavonult, de nem a jól megérdemelt nyugalomba, hanem pénztárnoki állásába, hogy híven örködjék a szegényes pénztáron s az egész krajcárból bár felet tartson vissza ezutánra. Mikor dolga megengedte, néha-néha megjelent az igazgatóság gyűlésén, mi tisztelettel vettük körül s figyelemmel hallgattuk intéseit s jó tanácsait. A hátralevő 4 év alatt egyszer súlyos beteg volt s egy főtanácsi ebéden hosszú visszaemlékezést tett pályájára. Talán rosszát érezte, mert 1906 dec. 13-án hirtelen és váratlanul elhunyt. Az E. K. Tanács az elhunyt érdemeit jegyzőkönyvében is megörökítette, az egyház halottjának nyilvánította, külön gyászjelentést adott ki s az igazgatóság javaslatára a kollégium előcsarnokában állíttatta fel a ravatalt. Azután Péterfi Dénes

beszéde és imája után e sorok írója bucsúzott a kollégium nevében. „Az én bucsúm nem síránkozás, — mondotta — hanem tanuságtétel melletted, a te gyönyörű szép életed, kristálytisztá jellemed mellett“. A temetőben a nyitott sírnál az E. K. Tanács nevében Boros dékán bucsúztatta az egyház nagy halottját és végül Józan esperes a volt tanítványok nevében, kiknek nemcsak tanára, édesatyja, de jóbarátja is volt Benczédi Gergely“. Az 1907. évi csókfalvi zsinaton az E. K. Tanács jelentésében kiemeli lelkiismeretes hűségét és becsületességét s puritán jellemét, aki minden téren, ahova egyházunk érdeke hívta, állította, igaz, lelkes buzgóságú munkás volt. A püspök évi jelentésében így emlékszik meg róla: „Mindjárt a múlt évi Főtanács után elvesztettük Benczédi Gergelyt, ezt a munkás, jellemes, minta embert, aki évek hosszú során át, mint főgimnáziumi tanár, egy ideig igazgató, majd egyházi pénztárnok, levéltárkezelő, egyházunk történetére vonatkozó okmányok és adatok legalaposabb ismerője és azoknak feldolgozásában fáradtságot nem ismerő író, oly elévülhetetlen érdemeket szerzett magának, amelyek őt életében mindnyájunk előtt a legnagyobb tisztelet tárgyává tették s emlékét velünk együtt az utókor is kegyelettel fogja megőrizni“.

Hogy ítélte meg Benczédi kartársait, felebvalóit és tanártársait. Kriza — szerinte — egyike volt a legunalmasabb szónokoknak, hosszú beszédeket mondott, de siket hangja miatt nem hallottak belőle semmit s gesztikulációja is „dísztelen“ volt, mert a jobb öklét a füléhez emelve folytonosan rázta s fenyegetőzött. Püspöki vizsgálatot nem tartott, a hatáskörébe eső jegyzőkönyveket nem vezette, egyházi téren életének semmi nyoma se marad. Igen ritka, becsületes, derék ember, de véghetetlen gyenge erélytelen püspök volt, aki a gyűléseken sokszor azt sem tudta, hogy miről foly a tanácskozás. Kítűnő eszű, sok nyelvet tud, széleskörű ismeretekkel rendelkezik s mindenkit elbűvöl, aki vele társalgott. Szép írói talentuma és a székely *Vadrózsák* gyűjtése halhatatlan érdeme. Nagy Lajost hanyag és lelkiismeretlen tanárnak tartotta, kinek a tanítványai előtt semmi tekintélye nem volt. Berde Áront szintén, aki még leckére is alig járt, és soha semmi kísérletet nem mutatott, csak a bicskával, újjával és ironjával. Mindig Szucságban volt a birtokán. Iskolánkra valóságos áldás volt, hogy a jogakadémiára ment. „A hanyag lelkiismeretlenség minden pályán hiba, de a tanári pályán a legnagyobb bűn.“ Nem rokonszenve-

zett Jakab Elekkel sem, kinek szenvedélyes, agitatorikus lelkesége távol állott az ő puritán valójától s mikor úgy volt, hogy iskolai felügyelői gondnoknak választják, lemondott az igazgatóságról. Hogy az elmaradt, ő is visszavette lemondását. Igen meleg barátság fűzte Uzonihoz. „Talán két barát jobban nem egyezett, mint mi ketten.“ Papi beköszöntő beszédjétől el van ragadtatva. Mikor föbe lőtte magát, hosszú sírányokban önti ki fájalmát: Igaz barátot, nem, jó testvért vesztettem benned... Miért szomorítál meg oly borzasztólag engemet s oly sokakat, kik igazi benső barátsággal, szeretettel csüngöttünk rajtad, becsültünk szép lelkedért, jellemedért, kitűnő tehetségeidért, szorgalmadért és ritka becsületeségedért.“ Ugyanilyen meleg barátsággal viseltetett dr. Bartók Istvánhoz. „Régi igaz hű barátom, házi orvosom, ki előtt nem volt titkom s neki sem előttem, aki családomhoz is soha meg nem hálálható őszinte jóindulattal, részvétellel volt irántam.“ 1889.-ben bekövetkezett halálakor temetése, hagyományai ügyében intézkedett. Nem tudom megérteni és megmagyarázni Ferencz Józsefhez való viszonyát. Mindaketten tisztelik egymást, kölcsönösen elismerik egymás jótulajdonosságait, de sehogysem tudnak összelegedni egymással. Benczédi bizonyos ideig náluk kosztozik, jegyesét Ferencz József kéri meg számára, ő adja össze őket. Ahányszor alkalma nyílik, mindannyiszor feljegyzí, hogy Ferencz József megint remekül beszélt. Lakodalmán „remek beszédet mondott, mint mindig.“ Uzoni temetésén „igen szép könyörgést mondott“. Első éves diák korában Széchenyi halotti istentiszteletén ő prédikált, „az ifjúság és hívek igen kedvenc szónoka“. 1868 nyarán feljegyzí: „Az abrudbányai hívek elragadtatással beszélnek templomszentelő beszédjéről“. Bánffy Miklósné temetésén Pesten „remek beszédjét fényes arisztokrata publikum hallgatta.“ Mindezek után meg az történik, hogy a püspökválasztáskor ellene foglal állást, megválasztása után egy évig a konzisztorium felé sem néz. Az egyházszervezési törvény megalkotásánál, amelyet a püspök minden módon sürgetett és erőltetett, teljesen közönyösen, sőt szinte ellenzenvenesen viselkedett. Igaz, hogy a püspök sem szívesen vette 1881-ben pénztárnokká való választását, az egyházszervezeti törvénnyel szemben való magatartását pedig azzal magyarázza, hogy minden reform ellensége, aki nem tudja felismerni az új idők követelményeit. De ennek ellenére feljegyzí, hogy nagyrabecsüli munkásságát és buzgóságát. Mikor pedig haláláról értesül, ezt jegyzí

fel naplójába : „Halála amely váratlan volt, ép oly nagy és súlyos veszteség családja mellett egyházunkra nézve is... Mint tanár már nyugalmazva volt, itt tehát helye már nem maradt üresen. De mint pénztárnok nehezen lesz pótolható. Engem hozzá kezdetről fogva a legmelegebb barátság fűzött. E barátságot ugyan koronként meglazították a viszonyok, amennyiben épen az egyház érdekében kifejtett munkásságunk néha szembe állított egymással, illetőleg nézeteink eltértek egymástól. Ezért lehet, hogy e naplójegyzetekben is egyszer-másszor élesebben emlékeztem meg róla. De ez is csak annak a meleg baráti érzésnek volt kifolyása, melyet hogy koronként hűlni éreztem benne, fájdalmat okozott nekem. Máskülönben sohasem szüntem meg őt tisztelni és nagyrabecsülni egyházunk iránti lankadatlan buzgalmaért. Valamint ő sem tagadta meg ezt tőlem soha. Az utóbbi időben pedig épen kiváló jeleit adta ennek lépten-nyomon. Közelebről betegségem is nagyban aggasztotta. Többször meglátogatott. S íme én Isten jóvoltából felgyógyultam. Ő pedig mindnyájunk őszinte fájdalmára elhalt. Én betegségemben, amely különben is rövid ideig tartott s nem is volt veszélyesnek jelezve, meg nem látogathattam, sőt eltemetésében sem vehettem részt, ami kétszeres fájdalmat okozott. Mert ha egészséges vagyok, koporsójánál nem engedtem volna másnak a lelkeszi szolgálatot. Így csak e sorokban tehettem le arra a kegyeletos érzés, az elismerés és nagyrabecsülés koszorúját. Adjon Isten egyházunknak sok hozzá hasonló, tisztakezű, erős jellemű, hitbuzgó egyháztagot s különösen tisztviselőt. Neki pedig adjon csendes nyugalmat !“

Ezek után pedig próbáljuk meg szellemi alkata, erkölcsi szel mélyisége tényezőit és vonásait összeállítani. Szellemisségének egyik kidomborodó vonása a természettudományok emlőjén át szívott racionalizmus. Még Londonban értesült arról, hogy a Főtanács kolozsvári másodpapnak választotta. Indulatosan veti papírra : „ő erre sohasem kötelezte magát, erre neki kedve, hajlama nem volt. Készebb lennék meghalni, mintsem esőért s beteg emberért könyörögjek . . . A természetnek örök törvényei vannak, melyek a mi sopánkodásainkra meg nem változnak, hanem nekünk kötelességünk ezen törvényeket kikutatni s magunkat hozzájuk alkalmazni“. Logikus fő, aki ingadozás és tétovázás nélkül halad az oknyomozás egyenes láncán s nem döbbenti vissza semmi a következmények levonásától. Szereti a rövid, világos beszédet s mint tanár

ilyen feleleteket vár tanítványaitól is. Inkább mellőzi az elméletek és feltevések tekervényes és zezgúgos útjait, csakhogy tanítványai lelkében zavart és homályosságot ne keltsen. Előadásai rövidek, tömörek, egyszerűsége és világosságra törekvők. Tettei, szavai, kijelentései példák a tanuló előtt; mert kötelességeit hiven, fáradhatatlanul és minden körülmények között teljesíti. A szabadságharc és az önkényuralom letűnte után az alkotmányos élet derengése elején valami letárgikus várakozás ülte meg a lelkeket, amely sült galamb képében mindent mástól, kívülről várt. Szerinte jaj annak a nemzetnek, amely önbizalmát elveszli. Az önbizalom, a saját magunkból kifejthető erő az, ami századok keservein és szenvedésein keresztül megtartott. Századokon át olyanok voltunk, mint azok a légnemű testek, amelyeknek feszítő, ellenálló ereje annál nagyobb, minél súlyosabb a reájuk nehezedő nyomás. Ezt a szellemet kell óvnunk, ápolnunk és megtartanunk ezután is. Hirdeti a történelmi hagyományok erejét, mert az a meggyőződése, hogy nem jelen és jövő az, amely nem a multon épül fel. Tehát konzervatív, de a szó jó értelmében. Nem kap meggondolatlanul minden után csak azért, mert új, de ha valaminek értékéről meggyőződött, elfogadja s valósításáért lelkiismeretes buzgósággal működik. Ebből a szellemi sajátságából ered az, hogy minden ízében önálló. Innen magyarázható talán az az érthetetlennek látszó viszony is, mely közte s Ferencz József között fennállott. Péterfi Dénes így fejezi ki ezt (K. M. 1906. 347. l.): „Az egyház politikájára, ahol csak lehetett, befolyást igyekezett gyakorolni; lehet, hogy sokszor oly módon, melyet státuszrezon nem okvetlenül igényelt; de azt el kell ismerni, hogy törekvéseinek célja az egyház anyagi emelése volt“. Nem ment a tömeg után még akkor sem, ha a nyáj a főpásztor intéseit követte, ha a kitűzött cél és a választott eszközök nem találkoztak az ő helyeslésével. Hú és ragaszkodó egyházához és iskoláihoz: minden tettét és lépését, még a levéltár sötét zúgaiban a nyugalomtól elvont időben végzett kutatásait is a hála mélyen a szívében élő érzelme vezeti. Mikor a kolozsmonostori gazdasági tanintézetet felállították, a kormánybiztos a vegytani tanszéket felajánlotta neki. „Meggöszönve sziveségét, kijelentettem, hogy engem nem csak kötelezvény, de mély hála is köt az unitárius státushoz, mely engemet a maga költségén neveltetett; háládatlan tehát annál kevésbé leszek, mert nincs senki, aki helyemet elfoglalhatná... Itt maradtam s maig sem

sem bántam meg“. Nagy György külföldi akadémista hitehagyásáról így nyilatkozik P. Horváth Ferencről tartott emlékbeszédében : „A múlt század egész lefolyása alatt ez volt közöttünk az egyetlen háládatlan ember, aki az apostataságnál is inkább megbélyegezte magát hitsorsosai előtt azzal, hogy amidőn P.-Horváth Ferenc felszólította, hogy a reátett költségeket térítse meg, a leggázabb fenyegetésekkel válaszolt s ezeket valóban be is váltotta anynyiban, hogy az abrudbányai unitárius templom erőszakos elvételeiben egyik fő-fő munkás volt“. Lelki alkatának egyik kiemelkedő vonása a takarékoság. Pénztárnoki működését bevezető soraim, Berde életrajzában saját magáról olvasható leleplezésszerű ítélet, apósa működését jellemző feljegyzései, tanulói pályáján saját magerején boldogulása s egész pénztárnoki működése annyira kiemelik e szellemi vonását, hogy felesleges ezzel bővebben foglalkoznom. Puritán módon egyszerű a tanári pódiumon, a társadalmi érintkezésben. Kerüli a nyilvános szereplést és ünnepeztetést. Tiszta jelleme, egyenesvonalú, következetes cselekvésmódja, megközelíthetetlen becsületessége mondatja velem¹: „Lelkiismeretes, hú óre a rábízottaknak, aki előtt a köz érdeke érinthetetlen szentség, melytől távol kell állania az önzésnek és magánérdeknek. Ha a megközelíthetetlen becsületességet mintáznom kellene, róla venném a vonásokat. Esküt lehet rá tenni, hogy egy fillér sem vész el keze alatt s nem megy más helyre, mint ahová kell.“

Dr. Gál Kelemen.

¹ A kolozsvári unitárius kollégium története. II. 497.

2. Pap Mózes főjegyző.

(1830—1914.)

»Élettörténetemet csak magam ismerem
s az nagyon szomorú.«

Ifjúsága.

(II-ik közlemény.)

A kolozsvári unitárius főiskola tanári anyakönyvének 137—140 lapjain *Pap Mózes* 1903-ban megírta saját kezével 4 oldalon életének legfontosabb eseményeit. Ő maga arra hivatkozik, hogy gyenge egészségi állapota miatt életének csak a nevezetesebb adatait írhatja le, pedig nem az irányította a bizonyára felkérésre papírra vetett életrajzvázlat összeállításában, hanem az a súlyos mondat, amellyel a nevezetesebb adatok feljegyzését befejezi: „*Élettörténetemet csak magam ismerem s az nagyon szomorú*”. Ez a mondat nagyon sokat jelent és kifejezi egy keserves csalódáson átment léleknek szomorú állapotát, amely még a késő öreg korban is hatékonyan tart, aminek igazolásához nem kell tanuságul hívnom senkit, nem kell forrásokat emlegetnünk, mert kétségbevonhatatlan bizonyítékom *Pap Mózesnek* e sorok alatt levő sajátkezű aláírása. Az egész életrajzvázlat tűrhető, s mondhatni korához mértén határozott, jellegzetes írással van az anyakönyvbe iktatva, de az utolsó mondat után: „*Élettörténetemet csak magam ismerem s az nagyon szomorú*“, „*Torda 1903. Dec. 3 Pap Mózes*“ már olyan remegő, reszkető kézzel van oda írva, amely feldúlt lelki állapotra mutat s amelyből kétségtelenül megállapítható a kellemetlen emlékek felújulása.

Lexikonban hiába keresnők, hogy mikor született, mert nem találónk meg, de fejjegyezte ő maga, hogy Szentmihályon született 1830-ban, hogy melyik napon, az nincs bejegyezve, de megvan az, hogy október 11-én keresztelték. Édes apja az előbbieken ismertetett benczédi *Pap Sámuel* volt, édes anyja szentmihályi *Bálint Mária*. E házasságból öt gyermek született, kettő korán elhalt. Életben maradt fiai: *Sándor*, *Aron* és a legkisebb volt *Mózes*.